

॥ શ્રી કૃષ્ણાય નમઃ ॥

(શ્રી સનાતનધર્મોપદેશ)

શ્રી નીતિ વચન માળા

(મ. ૪ થો.)

યત્ર યોગેશ્વરકૃષ્ણો યત્ર પાથો હનુધરઃ ।
તત્ર શ્રીવિજયો ભૂતિધ્રુવો નીતિર્મતિર્મમ ॥

- સમ્પાદકો, અનુવાદક અને પ્રકાશક -

શાસ્ત્રી જગદીશ્વર મહાશાસ્ત્રી,
મહાધરપુરા હાલગીયાનો મોહવા-સુરત.

૫૭ કીર્તિ એ બ્યાના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૮૫૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ નાટિ પદ્યગદ્ય-૪

વિષય ૬૪:૫૨

શ્રી કૃષ્ણાય નમઃ ॥
(શ્રી સનાતનધર્મોપદેશ)

શ્રી નીતિ વચનમાળા.

(મ ૪ થો.)

સમ્પાદક, અનુવાદક અને પ્રકાશક :-

શાસ્ત્રી મંગલાશંકર મંગલાશંકર,

મહાધરપુરા હાથગીયાનો મોહલો-સુરત.

કીંમત બે આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
પ્રેસબ્લો કો-પ્રેસર્વિટ સંગ્રહ

— છાપનાર :—

નારાયણરાવ લક્ષ્મણરાવ નીકમ.
“શંકર” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ ચક્રા ધીમ-સુરત.

— પ્રસિદ્ધ કર્તા —

શાસ્ત્રી ગંગાશંકર મંદ્યાશંકર
ડૉ. મહીધરપુરા કાલગીયાનો મહોલ્લો-સુરત.

વિશુદ્ધ પ્રેમ.

શ્રી સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મનું ? આપને અંતરમાં અલેદ લાગે ચલ્લુ' છુ' આ કલ્યાણકારક સધ્ધર્મ નીતિદર્શક ગ્રંથ લખવામાં આપ આ મતિમાં એવો પ્રકાશ નાંખવા કૃપા કરજો કે જેથી આ સ્થળે ધર્મનીતિના સત્ય વચનોજ લખવા તે સમર્થ થાય. આપનો અનંત જ્ઞાનપ્રકાશ આ અતંકરણમાં આવતી વખતે જે જે અંતરણ્યો નહે તેને દૂર કરવા આપ હયાળુ થજો જગતના મનુષ્યો જે આપનીજ પ્રતિમાઓ છે, સ્વરૂપો છે તેમને આપનું યથાર્થજ્ઞાન પ્રકટે, તથા જે માટે તેમનો ઉદય છે તેજ અર્થ સિદ્ધ કરી તેઓ પોતાના સ્વરૂપનો અખડ અલેદ અનુભવ કરી અખંડ સુખ મય થઈ જાય. આ શરીર, મતિ અને વાણી આપનાંજ યંત્રો છે. આપ સંચાલક પરમાત્મા તે યંત્રોને જન સમુદાયનું હિત સધાય તે માર્ગે પ્રવર્તાવજો આ અમારો સત્ પ્રયત્ન આપનાંજ યશનો વિસ્તાર કરનાર હો.

વિશુદ્ધપ્રેમ એ એક અપ્રતિમ સમર્થ લોહયુગ્મક છે. તેનો જેના અંતંકરણમાં ઉદય થયો તેના તરફ આ જગતના સમગ્ર સારા પદાર્થો આકર્ષાઈ આવે છે. પ્રેમ એ પ્રત્યેક વસ્તુ માત્રનો આત્મા છે, અને તેથી વિશુદ્ધપ્રેમ પ્રકટ થતાં વસ્તુ માત્ર ઉપર તેણું સ્વામિત્વ સિદ્ધ થાય છે.

વિધિ વડે સેવન કરાવેલી, મૌલિક પર્યાંત મુખ અર્પ-
 નારી ગાયનકળા ધણીજ ઉત્તમ મનાયતી છે છતાંપણ હલકી
 જાતના દુરાચરણી લોકોમાં તેનો ઘણે કાળે પ્રચાર થયો
 છે. જેથી આપણા લોકોમાં તેને માટે હલકો વિચાર ઉત્પન્ન
 થયેલો હોવાથી તેને અત્યંત હાનીનું કારણ માને છે તેમ
 વિશુદ્ધ પ્રેમ ઈશ્વરનો અંશ અથવા તેનું સ્વરૂપ હોવાથી
 તે મનુષ્યોનું સર્વોત્તમ હિત સાધક છે. છતાં દુરાચારી
 લોકોએ તેને વિષય મુખ મેળવવામાં ઉપયોગ કરેલો હોવાથી
 ઘણા પુરુષો પ્રેમ શબ્દથી ભડકે છે. અને તે હાનિકારક ગુણ
 છે એમ માને છે, પરંતુ યોગ્ય વિચાર કરવાથી સ્વચ્છતા
 માની મનુષ્યોને માલમ પડશે કે વિશુદ્ધ પ્રેમ આ વિશ્વમાં
 મોટામાં મોટો સર્વોત્કૃષ્ટ ગુણ છે મનુષ્યોનું । સર્વોત્તમ
 કલ્યાણકારક વિશુદ્ધ પ્રેમના જેવી બીજી કોઈપણ વસ્તુ નથી.
 અર્થાત્ હિતમાત્રને અર્પનાર જો કોઈ પણ ગુણ આ વિશ્વમાં
 હોય તો તે વિશુદ્ધ પ્રેમજ છે. અસ્તુ ?

મુરત મહીપરપુરા }
 દાલગીયાનો મહોલો }
 સંવત ૧૯૮૦

શુભાકાંક્ષી
 શાસ્ત્રી ગંગારાકર મ આચાર્યકર

॥ ॐ श्री कृष्णायनमः ॥

श्री नीति वचनभाषा.

वेदान्त प्रतिपाद्यं यत्परं ब्रह्मसनातनम् ।

सत्यं ज्ञानमनंतं तन्मयामि कृष्णविग्रहम् ॥१॥ (उ. टी.)

જે વેદાંતથી પ્રતિપાદન થયેલા, સનાતન પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ, સદ્સ્વરૂપ, અનંત, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તે શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને હું નમું છું.

બ્રહ્મ નિરૂપણ.

एको वक्षी निष्क्रियाणं बहूनामेकं बीजं बहुधा यः करात्
तमात्मस्य येऽनुपश्यति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम्
(कृ. य. श्वेत. उ. अ. स. ६) ॥३७८॥

અનેક આત્માઓ જેઓ ક્રિયાથી રહિત છે તેઓને આ પરમાત્મા એક છતાં વશ કરવાવાળા છે. એ એક બીજને અનેક પ્રકારે કરે છે. જે વિવેકી (ધીર) પુરૂષો પોતાના શરીરમાં રહેલા આ પરમાત્માને જીવે છે તે શાશ્વત સુખ પામે છે પણ બીજાઓને તે સુખ મળતું નથી.

પૃથ્વીની ગોળાકાર સ્થિતિનું વર્ણન.

“સંગ્રહરા વૃત્તમ્”

“સમ્પ્રેર્યાનાં જ્યેષ્ઠ ત્રિમુનિચતિયુતા સંગ્રહરા કીર્તિતેયમ્.”

ગણ-મ, ૧, બ, ન, ય, ય, ય. ચતિ-૭-૭-૭

ભૂમે: પિંડઃ સ્પર્શાંકણકવિરક્તુજેજ્યાર્કિનક્ષત્રકક્ષા
વૃત્તૈર્વૃત્તો વૃત્તઃ સન્ મૃદનિલસલિલવ્યોમતેજોમયોડયમ્ ।
નાન્યાધારઃ સ્વસ્તત્ત્યૈવ વિચિતિ નિચતં તિષ્ઠતિ હાસ્યપૃષ્ઠે
નિષ્ઠં વિશ્વં ન સશ્વત્ સદનુજમનુજાદિત્યદૈત્યં સમંતાત્ ॥૩૭૯॥

(ભા. સિ. સ્થિ. ગો.)

ચંદ્ર, બુધ, શુક્ર, મંગળ, શુક્ર, શનિ તથા નક્ષત્રોના
વૃત્તોથી વિટાયેલા અન્ય કોઈપણ આધાર વિનાનો, પૃથ્વી
જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશમય આ પૃથ્વીનો પીંડ
ગોળાકાર થઈને પોતાની કક્ષિતવડેજ આ આકાશમાં નિરંતર
રહે છે. એના આ પૃષ્ઠ ભાગ ઉપર દાનવ, માનવ, દેવ તથા
દૈત્યો સાથે આ વિશ્વ ચોતરફ રહેલું છે. ૩૭૯

ગોળ પૃથ્વી ચક્રાકાર દેખાવાનું કારણ.

અલ્પકાયતયા લોકાઃ સ્વસ્થાનાત્સર્વતો મુશ્વમ્ ।
પદ્યંતિ વૃત્તામપ્યેતાં ચક્રાકારાં વસુંધરામ્ ॥૩૮૦॥ (મુ. સિ.)

પૃથ્વી ગોળાકાર છે તેપણ એને પોતાનું શરીર અલ્પ
દેખાથી લોકો પોતાના સ્થાનથી આદે બાહ્ય એ ચક્રાકાર દેખે છે.

ભૂગોળ ઉપર રહેનારાઓને પરસ્પર આ પ્રમાણે લાગે છે.

“उपजाति वृत्तम्”

ગણ-ત, ત, જ, શ, શુ ચતિ-પાદને છેલ્લે.

ગણ-જ, ત, જ, શ, શુ, ચતિ-પાદને છેલ્લે

यो यत्र तिष्ठत्यवनीं तलस्थामात्मानमस्या उपरि स्थितं च ।

स मन्यतेऽतः कुचतुर्यसंस्या मियश्च ते तिर्यगिवामनन्ति ॥ ૩૮ १

(સિ. શિ. ગો.)

જે જ્યાં રહે છે તે પૃથ્વીને પોતાના પગ નીચે અને પોતાને તેની ઉપર રહેલો માને છે માટે ભૂગોળના ચોથા ચોથા ભાગને અંતરે રહેનારા માણસો પરસ્પર બધે વાંકા ચુકા રહ્યા હોય તેમ તેઓ માને છે. ૩૮૧

પૃથ્વીના બીજા ગોળાર્ધમાં રહેનારાઓની સ્થિતિ.

उपजाति वृत्तम्.

अथः शिरस्काः कुदलांतरस्थाश्रया मनुष्या इव नीरतीरे ।

आनाकुलास्तिर्यग्धः स्थिताश्च तिष्ठन्ति ते तत्र वयं यथा

॥ ૩૮૨ ॥

પૃથ્વીના બીજા ગોળાર્ધમાં રહેનારા માણસો, પાણીના કિનારા ઉપર ઉભેલા માણસોની પાણીમાં ડેખાતી છાયાની પેઠે બધે ઉપે મસ્તકે રહેલા છે અને એ રીતે નીચે તથા વાકા રહેલા તેઓ કોઈપણ બાતની આકુળતા વ્યાકુળતા વગર આપણે જેમ અહિં રહીએ છીએ તેમ તેઓ ત્યાં રહે છે.

પ્રાણિ વર્મ વિચાર.

શરીરં જરાયુજાંદજસ્થેવજોન્નિજમેદાન્નતુર્વિજમ ॥

જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ અને ઉદ્ભિજ એવાં લેહે કરી શરીર ચારે પ્રકારેનું છે.

જરાયુજ પ્રાણિ કોને કહેવાય.

પશવશ્ચ મૃગાશ્ચૈવ વ્યાલાશ્ચોભયતોદતઃ ।

રક્ષાંસિ ચ પિશાચાશ્ચ મનુષ્યાશ્ચ જરાયુજાઃ ॥૩૮૩॥
(મેનુઃ)

પશુ, વનચર પશુ, જે બાલુ દાંતવાળા શિકારી પશુ, રાક્ષસ, પિશાચ અને મનુષ્ય એ જરાયુજ એટલે જેનાં ગર્ભને સૂક્ષ્મ વર્મ વિંટાયું હોય એવા કહેવાય છે.

અંડજ પ્રાણિ કોને કહેવાય.

અંદજાઃ પક્ષિણઃ સર્પા નક્ત્રા મત્સ્યાશ્ચ કચ્છપાઃ ।

યાનિ ચૈવં પ્રકારાણિ સ્થલજાન્યૌદકાનિ ચ ॥૩૮૪॥(મેનુઃ)

પક્ષી, સાપ, મગર, માછલી તથા કાચીઆ વગેરે સ્થળમાં તથા જળમાં રહેનાર જે પ્રાણિઓ છે તે અંડજ કક્ષત્રી ઉત્પન્ન થનાર કહેવાય છે. ૩૮૪

સ્વેદજં પ્રાણિની ભતોઃ

સ્વેદજં દંશમર્શકં યુક્તાં મસિકમસ્કુજેષુ ।

ઉષ્મણત્રોપજાયન્તૈ યજ્ઞાન્યત્ કિંચિદ્દિશ્યં ॥ ૩૮૫ ॥

(મનુઃ)

હાસ, મચ્છર, જૂ, માખ, માંકડ, તથા એના જેવા જે કોઈપણ ખીજ પ્રાણિઓ ગરમીથી પેદા થાય છે તેને સ્વેદજ એટલે પરસેવાથી ઉત્પન્ન થનારા કહેવાય છે. ૩૮૫

ઉદ્ભિજ પ્રાણિની ભતોઃ

ઉન્નિજાઃ સ્થાવરાઃ સર્વં बीजकांडप्ररोहिणः ।

औषध्यः फलपाकौता बहुपुष्पफलोपगाः ॥ ૩૮૬ ॥ (મનુઃ)

પૃથ્વીમાથી ખીજ અને શાખા વાવવાથી પેદા થનારા સઘળા સ્થાવર એટલે વૃક્ષ ભતિ ઉદ્ભિજ એટલે ઉંચે લેલીને ઉત્પન્ન થનારાં કહેવાય છે. તેમા ફળને પાક આવવાથી નાશ પામનાર ઘણા પુષ્પ તથા ફળવાળા જે હોય તે ઔષધિ કહેવાય છે. ૩૮૬

ઇશ્વરની શક્તિનો મહિમા વર્ણન.

“નાર્દૂલવિક્રીડિતમ્.”

“સૂર્યાન્નૈર્મસજ્જસ્તતાઃ સગુરવઃ નાર્દૂલવિક્રીડિતમ્”

ગણ-મ, સ, જ, સ, ત, ત, શુ, યતિ ૧૨-૭.

एतस्मात्किमिवेद्रजालमपरं यद्गर्भवासस्थितं

रेतश्चेतति हस्तमस्तकपदप्रोद्भूतनानाङ्कुरम् ।

पर्यायेण शिशुत्वयौवनजरावेषैरनेकैर्वृतं

पश्यत्यत्ति शृणोति जिघ्रति तथा गच्छत्यथा गच्छति

(પંચદશી) ॥૩૮૭॥

જે ગર્ભાશયમા રહેલુ વીર્ય હાથ, પગ તથા માથાફપ અંકુરવાળુ શરીર બની અનુક્રમે બાહ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા તથા જરાવસ્થા વગેરે અનેક વેષથી વિટાઈ જીવે છે, ખાય છે, સાલખે છે, સુ છે, બાય છે ને આવે છે. એ ઉપરાત ખીજી શુ આશ્ચર્ય છે ૩૮૭

देहवद्वटधानादौ सुविचार्य विलोक्यताम् ।

क धाना कुत्र वा वृक्षस्तस्मान्मायेनि निश्चिनु ॥૩૮૮॥

(પં. દ.)

દેહની પેઠે વડ ધાણા વગેરેના વૃક્ષના ખીજ માટે પણ સારી રીતે વિચાર કરીને જોવું ! ક્યાં તે ખીજ ! અને ક્યાં તે વૃક્ષ ! માટે એ ધર્મવરી શક્તિ છે એમ નિશ્ચય જાણુ ! ૩૮૮

આ સઘળું દંડના ભયથીજ નિયમિત છે ?

सर्वो दंडजितो लोको दुर्लभो हि शुचिर्नरः ।

દંડસ્ય હિ ભયાત્ સર્વજગદ્ભોગાય કલ્પતે ॥૩૮૯॥ (મા. ઘ.)

શિક્ષાથી સઘળા નિયમમાં રહે છે કેમકે કેવળ નિર-
પરાધી મનુષ્ય મળી આવવો મુશ્કેલ છે. દંડના ભયથીજ
સઘળું જગત્ ભ્રેગ ભોગવાને સમર્થ થાય છે. ૩૮૯

દંડના ભયથીજ વિષયમાં નિયમિત થવાય છે.

“ માલિની ”

“ननमयय युतेयं मालिनी नागलोकै”

ગણ-ન, ન; મ; ય; ય. યતિ ૮-૭.

નિયત વિષયવર્તી પ્રાયશો દંડયોગા

જગતિ પરવશેઽસ્મિન્દુર્લભઃ સાધુવ્રત્તઃ ।

કૃશમપિ વિકલં વા વ્યાધિતં વા ધનં વા

પતિમતિકુલનારી દંડભીત્યાભ્યુપૈતિ ॥૩૯૦॥

(વિ. સ્ત.)

ધણું કરીને માણસો દંડના યોગથીજ વિષયોમાં નિયમથી
વર્તનાર થાય છે કેમકે આ પરવશ જાતમાં સાચા આચરણથી

આલનારો મુરખ મળવો કઠણ છે. શરીરે દુબળો, વિકલ, રોગી
અથવા નિર્ધન પતિને કુળવાન આ પણ દંડના ભયથીજ
ભરે છે. ૩૬૦

બુદ્ધુ' બોલનારનો કોઈ સંગી નથી.

નાસંત્યઘાદિનઃ સર્વ્ય ન પુણ્ય ન યજ્ઞો મુવિ ।

દૃશ્યતે નાપિ કલ્યાણં કાલકૂટમિવાશ્રતઃ ॥૩૯૧॥ (કલ્પ.)

આ જગતમા બુદ્ધુ' બોલનારનો કોઈ મિત્ર નથી. તેને
પુણ્ય તથા યજ્ઞ મળતા નથી અને ઝેર ખાનારની જેમ તેણે
ક્યાંથી પણ કલ્યાણ દેખાતું નથી. માટે હ મેશાં સત્ય
બોલવું ૩૬૧

ધર્મની શ્રેષ્ઠતા.

ધર્મો વિશ્વસ્ય જગતઃ પ્રતિષ્ઠા લોકે ધર્મિષ્ઠું પ્રજા ઉપસર્પતે ।

ધર્મેણ પાપમપનુદન્તિ ધર્મે સર્વે પ્રતિષ્ઠિતં તસ્માદ્ધર્મં પરમં વદન્તિ

(કૃ. ય. તૈ. પ્ર. વ. અ. ૬૩) ॥૩૯૨॥

ધર્મ સર્વ પ્રાણિમાત્રનો આશ્રય છે, આ જગતમાં
ધર્મ શુ અને અધર્મ શુ એ જણાવવા માટે હોડો.
ધર્મિષ્ઠની પાસે જાય છે ધર્મથી પાપ નાશ પામે છે,
ધર્મમાજ સધણુ રહ્યું છે માટે ધર્મજ શ્રેષ્ઠ કહેવાય
છે. ૩૬૨

આર્યો ન્યાયયુક્તો યઃ સહિ ધર્મ ઇતિ સ્મૃતઃ ।

અનાચારસ્ત્વધર્મેતિ એતચ્છિદ્ધાનુશાસનમ્ ॥૩૯૩॥

(વ. પ. અ. ૨૦૭)

જે કોઈપણ ધર્મ શરૂઆતથીજ ન્યાયયુક્ત હોય તે ધર્મ છે. અને જે કાર્ય અનાચારથી ભરેલું હોય તે અધર્મ કહેવાય છે. એવું શિષ્ટ પુરૂષોનું કહેવું છે. ૩૯૩

વિદ્યાહીન મનુષ્ય પશુ સમાન બાલુવો.

“શાર્દૂલવિક્રીદિતમ્”

વિદ્યા નામ નરસ્ય રૂપમધિકં પ્રચ્છન્નગુણં ધનં ।

વિદ્યા ભોગકરી યત્તાઃ સુખકરી વિદ્યા ગુરુણાં ગુરુઃ ॥

વિદ્યા બંધુજનો વિદેશગમને વિદ્યા પરા દેવતા ।

વિદ્યા રાજસુ પૂજ્યતે નહિ ધનં વિદ્યાવિહીનઃ પ્રથમઃ ॥૩૯૪॥

(મ. મીઠા ચ. ૩૬)

માણસોનું શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ, ઠાંકેલું શુભ ધન, જ્ઞાન, જશ, સુખ આપનારી, ગુરૂની પણ ગુરૂ, સુસાક્ષરીમા બંધુ-
જનની પેઠે પરમ દેવરૂપ વિદ્યાજ છે અને તેથી સજ્જનશ્રમમાં
સારી ખૂબી પણ થાય છે. ધનની પુખ્ત થતી નથી માટે
વિદ્યા હીનને પશુ સમાન બાલુવો, ૩૯૪

વિદ્યા સંપાદન કરવા વિષે.

“સાર્દૂલ”

વિદ્યા નામ નરસ્ય કીર્તિરતુલા માગ્યસયે ચાશ્રયો ।
ધેનુઃ કામદુધા રતિશ્ચ વિરહે નેત્રં તૃતીયં ચ સા ॥
સત્કારાયત્તનં કુલસ્ય મહિમા રત્નૈર્વિના ભૂષણં ।
તસ્માદન્યમુપેક્ષ્ય હેતુવિષયં વિદ્યાધિકારં કુરુ ॥૩૯૫॥

(સિ. સિ. ત્રિ. મા.)

પ્રત્યેક પુરૂષેને અતુલ કીર્તિ આપનારી વિદ્યા છે. પડતી દશામા તે આશ્રય છે. કામદુધા ગાયની પેઠે ઇચ્છિત ફળ આપનારી છે પોતાના રનેહિઓના વિયોગ સમયે આનંદ આપનારી છે. ત્રોણુ નેત્ર વિદ્યાજ છે માન અપાવનારી છે. કુળનો મહિમા વધારનારી, વગર રત્નનું આભૂષણ છે માટે બીજી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી વિદ્યા સંપાદન કર. બાળકોને ન ભણાવનાર માતા પિતા શત્રુ સમાન છે. માતા જ્ઞાતુઃ પિતા વૈરી યેન બાલો ન પાઠિતઃ ।

ન શોભતે સમામધ્યે હંસમધ્યે બકો યયા ॥૩૯૬॥ (વિ. જ્ઞ.)

જેઓએ પોતાના બાળકોને અભ્યાસ ન કરાવ્યો તે માતા પિતા બન્ને તેના શત્રુ સમજવા કારણ કે હંસોના ટોળામા જેવી બગલાની શોભા નથી તેમ વિદ્વાનોની સભામાં તે બિલકુલ શોભતો નથી. ૪૯૬

સાઈ કે નરસું પ્રસંગ પડે ત્યારેજ સમભય.

“વસંતતિલકા”

“ઉક્તા વસંતતિલકા તમજાણનો નઃ”

ગણુ-ત, ભ, જ, જ. યુ, યુ.

કૃષ્ણ વપુર્વહતુ ચંબતુ સત્ફલોનિ ।

રમ્યેષુ સંવસતુ ચામ્રવનાંતરેષુ ॥

પુંસ્કોકિલસ્ય ચરિતાનિ કરોતુ કામં ।

કાકઃ કલધ્વનિવિધૌ સ તુ કાક ઇવ ॥૩૯૭॥

(સાર્કધર.)

કાગડો ભલે કાળું શરીર વહન કરે, સારું સારું ફળો
ખાયાં કરે સુદર આખાના વનમા રહેલી કોયલના અસ્તિ
મરણ પ્રમાણે કયો ભય પણ જ્યારે મધુર શબ્દ બોલવાનો
પ્રસંગ આવે ત્યારેતો તે કાગડો તે કાગડોજ છે. કોયલ નહિ.

કુળ નાશ થવાના કારણો

સર્વે યત્ર વિનેતારઃ સર્વે યત્રાભિમાનિનઃ ।

સર્વે મહત્ત્વમિચ્છન્તિ કુલં તદવસીદતિ ॥૩૯૮॥

(સુ. સ. ની.)

જ્યાં બધાજ વિજય વાળા હોય, (વિનેતા હોય) બધાંજ
જ્યાં અભિમાની હોય, જ્યાં બધાનેજ મોટાઈ મેળવવાની
ઈચ્છા હોય તો તે કુળ અવશ્ય નાશ પામે છે હકદ ।

કેમને પણ દુઃખ આપ્યા વિના કશું કરવું
સંદર્શિત ન વાતચત્તેથી કશું બંધુભિઃ ।
નામકં ચાસેચારં કુર્ચત્ કાર્યમપીદયા ॥૩૯૯॥

(સુ. રા. ની.)

દુઃખોની સાથે સલાહ (સંધિ) ન રાખવી બંધુઓની
સાથે લડાઈ (વિગ્રહ) ન કરવી ભક્તિ પ્રગટના એવકને ન
સમજાવે અને કેમને પણ દુઃખ આપ્યા વિના કશું કરવું
રાહીરના અથવા સુદ્ધના ત્રણ ફળ

શ્રીમિત્રં હિરણ્યં વા વિગ્રહસ્ય ફલત્રયમ્ ।

નાસ્ત્યેકમપિ યદ્યેષાં ન તત્કુર્યાત્કર્યચન ॥૪૦૦॥

પૃથ્વી, મિત્ર અને સુવર્ણ એ ત્રણ ફળ વિગ્રહ અથવા
શરીરના છે. આ ત્રણમાંથી જેની પાસે એક પણ નથી તે
કાંઈ પણ કરી શકતો નથી,

શત્રુઓનું દ્રવ્ય કોણુ લોગવી શકે છે.

સામાદિસજ્જિતૈઃ પ્રાણૈઃ પ્રવીક્ષન્તે દિવાનિશ્ચમ્ ।

મુક્તે ચ યયાશક્તિ જલજામ્બલજા યથા ॥૪૦૧॥

(સુ. રા. ની.)

સામ જામ પ્રગેરથી સંકલિત પાશવદે જે પુરૂષ શત
દિવસ શત્રુઓની પ્રતીક્ષા કરે છે તે શક્તિ પ્રમાણે શત્રુ-

જોડાઈ દ્રવ્ય વગેરે લોભવી શકે છે. જેમકે જળમાં રહેનાર પ્રાણી નાના જળચર પ્રાણીઓને ખાય છે. તેમ ૪૦૧

પંક્તિતં મન્યની અપૂર્ણતા વિદ્વાનની સજ્જામાંજ છે.

“શિત્તરિણી”

“રસૈરદૈરિહિજ્ઞા યમનસમલાગ શિત્તરિણી.”

ગણ-ય, મ, ન, સ, જ, લ, શુ, યતિ-૬-૧૧

યદા કેંચિત્કોઈ ક્ષિપ્ત ઇવ મદાંધઃ સમભવં ।

તદા સર્વજ્ઞોસ્મીત્વમવદવલિપ્તં મમ મનઃ ॥

યદા કેંચિત્કેચિદ્બુદ્ધજનસક્તાશ્ચાદવતં ।

તદા મૂર્ખોસ્મીતિ જ્વર ઇવ મદો મે વ્યપગતઃ ॥૪૦૨॥

(મ. ની. ૭)

જ્યારે હું થોડું બુદ્ધિવંતો ત્યારે હુશીની પેઠે મદાંધ હોને અર્થાત્ કર્તવ્ય, અકર્તવ્યના વિવેકથી શૂન્ય હોતો ને સર્વજ્ઞ છું એમ માફ મન ગર્વિષ્ઠ થતું પણ જ્યારે મેં ખંડિતોની પાસેથી થોડું થોડું વધારે બુદ્ધિવા માંડ્યું ત્યારે હું મૂર્ખ છું એમ મને ભાર્યું ને જ્વરની પેઠે મારો મગ્ન જતો રહ્યો. ૪૦૨

પરિહિત' મન્યને સાક્ષાત્ બ્રહ્મદેવ પણ સમજાવી શકે નહિ.

“ ગીતિ ”

અજ્ઞઃ સુખમારાધ્યઃ સુખતરમારાધ્યતે વિશેષજ્ઞઃ ।

જ્ઞાનલવદુર્વિદગ્ધં બ્રહ્માપિ તે નરં ન રંજયતિ ॥૪૦૩॥

(મ. ની.)

અજ્ઞાનીને સમજાવવો ઘણોજ સહેલો છે. અથવાતો વિશેષ જાણનારો પણ વધારે સહેલાઈથી સમજાવી શકાય છે પણ જ્ઞાનના લેશ માત્રથી પોતાને પંડિત માનનાર અનુભ્ધ ને સાક્ષાત્ બ્રહ્મદેવ પણ સમજાવી શકતા નથી ૪૦૩

ઐક્યતાનું ફળ.

અથ યે સાહિતા વૃક્ષાઃ સર્વતઃ સુપ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

ને હિ શીઘ્રતયાન્ વાતાન્ સહૃતેન્યોન્યસંશ્રયાત્ ॥૪૦૪॥

(ઉ. પર્વ)

જે વૃક્ષો પાસે પાસે રહેલા તથા ચારે બાજુથી સારી રીતે દૃઢ થયેલા હોય તે અક બીજના આશ્રયને લીધે તોફાની વાયુને સહન કરે છે. ૪૦૪

વ્યાધિનું કારણ

શારીરાજ્ઞાયતે વ્યાધિર્માનસો નાત્ર સંશયઃ ।

માનસાજ્ઞાયતે ચાપિ શારીર ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥૪૦૫॥

(શાં. પ.)

શરીર સંબંધી વ્યાધિથી મનને વ્યાધિ થાય છે એમાં સંશય નથી તેમજ માનસિક વ્યાધિથી શારિરિક વ્યાધિ થાય છે. એમ નિશ્ચય માનવું. ૪૦૫

આવા આવા વિચાર કરનારનેજ સંપત્તિ મળે છે

“સ્રગૂધરા”

કોડઈ કૌં દેશકાલૌ સમવિષમગુણાઃ કેડરયઃ, કે સહાયાઃ,
કા શક્તિઃ કોડમ્યુપાયઃ ફલમિહ ચ કિયત્કીદૃશી દૈવસંપત્ ।
સંપત્તૌ કો નિર્બંધઃ પ્રવિદિતવચનસ્યોત્તરં કિં નુ મેસ્યા
દિત્યેવં કાર્યસિદ્ધાવવહિતમનસો હસ્તગાઃ સંપદઃ સ્યુઃ ॥૪૦૬॥

(સુ.)

હું કેણુ છું ! દેશ કાળ કેવા છે ! સમકે વિષમ
ગુણવાળા આપણુ શત્રુઓ કયા કયા છે ! આપણુને મદદ
કરનારા કયા કયા માણુસો છે ! આપણામાં પહોંચી વળવાની
શક્તિ કેટલી છે ! શત્રુઓને પરાજય કરવાનો ઉપાય શું છે !

અહિંઆથી શુ' ફળ મળશે ! આપણી દેવી સંપત્તિ દેવી
અને કેટલી છે ! સંપત્તિમા શુ' નિબધ છે ! આ પ્રભોનો શુ'
હિતર આપવો ! માફ શુ' થશે ! આ પ્રમાણે કાર્ય સિદ્ધ કરવાને
માટે હરદૌજ વિચાર કરનારને સ પત્તિ અવશ્ય મળે છે. ૪૦૬

સુપાત્ર આત્માને સંપત્તિ મળે છે

નોદન્વાનર્થિતામેતિ સદામ્બોધિઃ પ્રપૂર્યતે ।

આત્મા તુ પાત્રતાં નેયઃ પાત્રમાયાન્તિ સંપદઃ ॥૪૦૭॥

(સુ.)

અમુદ્ર કાંઈપણ યાચના કરતો નથી છતાં તે હંમેશાં
પાણિથી ભરપૂર છે તેમજ આત્માને જો સાફ પાત્ર બનાવ્યો
હોય તો તેથી સંપત્તિ પણ તેમા આવે છે.

આ પ્રીતિરૂપ વેદીનું રક્ષણ કરવું

“શિશ્વરિણી”

इयं प्रीतिर्वेद्री हृदयश्रुवि दैवात्समुदिता

तथा यत्नाद्रक्ष्या प्रकृतिमृदुलापाय बहुला ।

यथा चैनां स्फीतां पिशुनजनदुर्वाक्यदहनो

दहत्यंतः शोषं व्रजति न पुनः सौहृदनिधे ॥૪૦૮॥

આ પ્રીતિરૂપવેદી હૃદય રૂપ પૃથ્વીમાં દેવયોગે ઉત્પન્ન
થયેલી છે એ ઘણીજ કામળ છે. માટે એનું પ્રયત્નથી રક્ષણ

કરવું કે જેથી ચુમલીખોર તથા દુષ્ટજનો તેમાં કલીપણ
પ્રવેશ ન કરે અને આપણું અંતઃકરણ પણ શોષી શકે નહિ.

ગૃહિણીનાં લક્ષણો

સદા પ્રહૃષ્ટયા માન્યં ગૃહકાર્યં ચ દક્ષયા ।

મુસંસ્કૃતોપસ્કરયા વ્યયે ચામુક્તહસ્તયા ॥૪૦૯॥

(બ્રા. માસિ.)

ઓએ હ મેશા હર્ષયુક્ત, ઘરકામમાં કુશળ, સચરચીલાને
સાફસુદ તથા સારી ગોઠવણથી રાખનાર અને ખર્ચ કરવામાં
સ કુચિત હાથવાળી થવુ બોધએ ૪૦૯

ભિક્ષુકેનાં ખાર ગુણો.

શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્

ઉચ્ચૈરધ્યયનં પુરાતનકથા સ્ત્રીભિઃ સહાલાપનં

તાસામર્ભકલાલનં પતિનુતિસ્તત્પાકમિધ્યાસ્તુતિઃ ।

આદેશસ્ય કરાવલંબનવિધિઃ પાણ્ડિત્યલેખક્રિયા

હોરાગારુડમંત્રતંત્રકવિધિર્મિશોર્ગુણા દ્વાદશ ॥૪૧૦॥

(મુ.)

ઉચે સાદે ભણવુ. પુરાતન કથાએ કહેવી, ખૈરાઓની
સાથે વારવાર બોલવુ, તેમના બાળકોને રમાડવા (પાસપાસ)

ચોટેલા હોયતો લગાર હોંચકો પણ નાંખવો) તેમનાં ધણિ-
ઓના વખાણ કરવા, ભૈરાંઓએ કરેલી ગમે તેવી રસોઈનાં
ખોટાં વખાણ કરવા, ભવિષ્યમાં થનારા શુભ કે અશુભ ફળોનું
કથન, ચાતુરી, પડિતાઈ, લખવાની કાયા જન્મોત્તરી બેઠને
ફળ કહેવું ભૂતપ્રેત ડાકિની વિગેરે ગાડીમંત્ર તત્રનો
વિધ બાણવો એવા એવા બાર શુભો ભિક્ષુકોના છે. ૪૧૦

ખીલેલી બુદ્ધિ શાથી છે !

यः पठति लिखति पश्यति परिपृच्छति पंडितानुपासयति ।
तस्य दिवाकरकिरणैर्नलिनीदलमिव विकास्यते बुद्धिः ॥૪૧૧

(પ. સ.)

જે બાણે છે, લખે છે, વિચારે છે, પુછે છે, અને
પડિતોની સાથે વારવાર બેસે ઉઠે છે તેની બુદ્ધિ સૂર્યના
કિરણોથી કમળની પાખડીઓની પેઠે પ્રપુલ્કીત થાય છે. ૪૧૧

प्रयत्न तथा अनादर કરવાનાં સ્થાનો

कुत्र विधेयो यत्नो विद्याभ्यासे सदौषधे दाने ।

अववीरणा क कार्या खलपरयोषित्परघनेषु ॥૪૧૨॥

(પ. સ.)

પ્રયત્ન કયા કરવો ! તો કે વિદ્યાભ્યાસમાં, સારા ઔષધમાં
અને પરીપકાર કરવામાં, અનાદર કયાં કરવો ! તો કે દુર્જન,
પ્રારક્ષી સો અને પ્રારકું ધન વગેરેમાં અનાદર કરવો. ૪૧૨

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शालं तस्य करोति किम् ।
लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥४१३॥
(चा. नी.)

જેને પોતાની ખુશ્મિ નથી તેને શાસ્ત્ર શું ઉપદેશ કરી
શકે ! કેમકે નેત્ર રહિત માણસને આરસીવડે શું ! કોઈજ નહિ
પુત્રને આશિર્વાદ આપવાનો મર્ત

अंगादंगात्संभवसि हृदयादधिजायसे ।
आत्मा वै पुत्रनामासि सजीव शरदः शतम् ॥४१४॥
(ऋ. कौषि. उ.)

હે પુત્ર ! તુ મારા પ્રત્યેક અવયવ તથા હૃદયથી ઉત્પન્ન
થયો છું માટે પુત્રના નામથી માફક સ્વરૂપ છે તે તું સો
વર્ષ ૭૫. ૪૧૪

उये। पुत्रं विनाशं प्राप्नोति नथी।

धर्मो यज्ञो नयो दाक्ष्यं मनोहारि सुभाषितम् ।
इत्यादि गुणरत्नानां संग्रही नावसीदति ॥४१५॥ (सु.)

ધર્મ, યજ્ઞ, નીતિ, ઉદ્દાપણ અને મનહરનાર સાદુ
બાષણ જગેરે શુભરૂપ રત્નોનો સંગ્રહ કરનારો કદી પણ
જાશ અપ્રમતો નથી. ૪૧૫

મૂર્ખાને ક્રિપદેશ કર્યો નહિ

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकीर्णव न शान्तये ।

પયઃ પાનં મૂર્જગાનાં કેવલં વિષવર્ધનમ્ ॥૪૧૬॥

મૂર્ખાને ક્રિપદેશ આપ્યો તે કોપને માટેજ છે પણ તેથી તે શાંત થતો નથી (શાંતિને માટે નથી) કારણકે સાપને દૂધ પાવુ તે કેવળ ઝેરનેજ વધારનારું છે અમૃતને નહિ.

મૂર્ખાઓની સોબત સારી નથી.

करं पर्वतदुर्गेषु भ्रांतं वनचरै सह ।

न मूर्खजनसंपर्कः सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥૪૧૭॥

પર્વતમાં, વનમાં, વનચરોની સાથે ભટકવું સારું છે પરંતુ ઈંદ્રરાજના ભુવનમાં પણ મૂર્ખાઓનો સમાગમ સારો નહિ.

व्याकरणं वगरनुं बाधुवुं नकारमुं छे

यद्यपि बहुधाधीतं तदपि पठ त्वं पुत्र ? व्याकरणम् ।

સ્વજનઃ શ્વજનો માઽમૃત્ સકલં શ્વકલં સકૃચ્છકૃત્ ૪૧૮

વ્યાકરણ બાધવાની બાળતમાં પિતા પુત્રને કહે છે કે કે પુત્ર! જોકે તું ઘણો ભણ્યો છે તો પણ વ્યાકરણ બાધ

તે વિના સ્વજન એટલે જનને ઠેકાણે શ્વજન એટલે કુતરાનો
જન, સકલ એટલે સમગ્રને ઠેકાણે શકલ એટલે ટુકડે,
અને સક્ષત્ એટલે એકવારને ઠેકાણે શક્ત્ એટલે બિંધા એવા
અર્થના અનર્થ થાય નહિ માટે વ્યાકરણનો અવશ્ય બહુવુંજ.

શબ્દ કોષની આવશ્યકતા.

કોશસ્યેવ મહીષાનાં કોશસ્ય વિદુષામપિ ।

ઉપયોગો મહાન્ યસ્માત્ ક્લેશસ્તેન વિના ભવેત્ ॥૪૧૯॥

રાબ્બના ખબ્બાનાની પેઠે વિદ્વાનોને કોશ એટલે શબ્દના
ભંડારની ઘણી જરૂર પડે છે બે કોશ ન હોયતો જેમ રાબ્બ
મુંઝાય છે તેમ વિદ્વાનને પણ તે વિના મહાન્ કલેશ થાય છે.

શાસ્ત્રનો વિચાર જ્ઞાનને વધારે છે.

યથા યથા હિ પુરુષઃ શાસ્ત્રં સમધિગચ્છતિ ।

તથા તથા વિજાનાતિ વિજ્ઞાનં ચાસ્ય રોચતે ॥૪૨૦॥

(મા. ધ. અ. ૪)

જેમ જેમ પુરુષ શાસ્ત્રને વિચારે છે તેમ તેમ તેને
નવું નવું બહુવાવું મળે છે અને વિશેષ જ્ઞાન રૂપે છે (મમે છે)

કસરતથી બળ વધે છે

શરીરચેષ્ટા યા ચેષ્ટા સ્થૈર્યાર્થં બલવર્ધિની ।

દેહ વ્યાયામસંખ્યાતા માત્રયા તાં સમાચરેત્ ॥૪૨૧॥ (ચરક.)

હઠતા ઉત્પન્ન કરનારી, બળને વધારનારી હિત કરનારી જે શરીરની ચેષ્ટા છે તેને કસરતમા ગણી છે માટે તે થોડી થોડી પોતાની રૂચી પ્રમાણે કરવી. ૪૨૧

મૂર્ખ માણસ ભયંકર જ્વર સમાન છે.

“શાર્દૂલવિક્રીદિતમ્”

ગ્રીવાસ્તંભમૃતઃ પરોન્નતિકથામાત્રે શિરઃ શૂલિનઃ

સોદ્ગેગ્ધ્રમણમ્લાપવિપુલક્ષોભાભિમૃતસ્થિતેઃ ।

અંતર્દર્શવિષમવેશવિષમક્રોધોષ્ણનિઃશ્વાસિનઃ

કષ્ટા નૂનમપંહિતસ્ય વિકૃતિર્મીયજ્વરારંભમ્ ॥૪૨૨॥

પોતાની ડોકને અછકડ રાખનાર, ખીબની ઉન્નતિની કથા માત્ર સાબળવાથી માથામા શૂળ ધારણ કરનાર, ઉદ્ગેગ સાથે ભમવું બકવાદ કરવો, ઘણા ક્ષોભથી પરાભવ પામનારી સ્થીતિને ધારણ કરનાર અદર અદેખાઈ રૂપ ઝેરના પ્રવેશથી ત્રિષમ કોપવડે ઉબળુશ્વાસ થયા કરે છે તેવા મૂર્ખને થનાર કષ્ટ કારી વિકાર ખરેખર ભયંકર જ્વરની શરૂઆતની લૂમિ-રૂપ છે અર્થાત્ જેને તાવ આવે છે (શરૂઆત થાય છે) તેને ઉપર લખેલા તમામ વિકારો આવે છે. ૪૨૨

દુર્જનથી પીડાતા સભજનોનું કર્તવ્ય.
 દુર્જનવદનવિનિર્ગતવચનદુર્જનેન સજ્જનો દષ્ટઃ ।
 તદ્વિષનાશનિમિત્તં સાધુઃ સંતોષમૌષધં પિવતિ ॥૪૨૩

(સુ.)

દુર્જનોના મુખમાથી નિકળેલા વચનરૂપ સર્પથી ડંસાયેલા
 સભજન પુરૂષ, તે ઝેરનો નાશ કરવા માટે સંતોષરૂપી
 (ક્ષમા) ઔષધને પીએ છે. ક્ષમા ધારણ કરીનેજ સભજનો
 દુર્જનોની સાથે કરે છે ૪૨૩

તર્ક શું શું કરે છે ?

“ સિંહોક્તતા ”

મોહં રુણદ્વિ વિમલીકુસ્તે ચ બુદ્ધિ
 સૂતે ,ચ સંસ્કૃતપદવ્યવહારશક્તિમ્ ।
 શાસ્ત્રાંતરમ્બસનયોગ્યતયાં યુનક્તિ
 તર્કશ્રમો ન તનુતે કિમિહોપકારમ્ ॥૪૨૪॥

(વિશ્વગુણાદર્શનમ્)

તર્ક અજ્ઞાનને ટાળે છે, બુદ્ધિને નિર્મળ કરે છે,
 બરાબર સારી રીતે રચેલા વાક્યોને (વ્યવહારને) સમજવાની
 શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, અને ખીબા શાઓનો અભ્યાસ
 કરવામાં યોગ્યતા ઉત્પન્ન કરે છે. માટે તેમા કરેલી મહેનત
 આ લોકમાં શું ઉપકારક નથી ? અર્થાત્ ઉપકાર કરનારી છે.

મૂર્ખ આચાર્યની પુષ્ટિ માટે શિષ્યના ત્રણ ગુણ

અગતિત્વમતિશ્રદ્ધા જ્ઞાનાભ્યાસે રુચિર્ન વૈ ।

ત્રયઃ શિષ્યગુણા હોતે મૂર્ખાચાર્યસ્ય પુષ્ટયે ॥૪૨૫॥

ગતિહીનપણુ, અતિશ્રદ્ધા અને જ્ઞાનના અભ્યાસમાં
અરૂચિ, એ શિષ્યના ત્રણ ગુણો મૂર્ખ આચાર્યની પુષ્ટીને માટે છે.

બાળકથી પણ સાર ગ્રહણ કરવો

અપ્યુન્મત્તાત્મલપનો વાલાચ્ચ પરિજલ્પતઃ ।

સર્વતઃ સારમાદ્યાદન્નમ્મ્ય ઇવ કાંચનમ્ ॥૪૨૬॥

(વિ. નિ.)

બહુ બકવાદ કરનાર, ઉન્મત્ત તેમજ કાલુ કાલુ
બોલનાર બાળક પાસેથી, બીજા સઘળાથી, પથ્થરમાથી,
કાચનની પેઠે સાર ગ્રહણ કરવો ૪૨૬

દેશ કાલને અનુસરીને ચાલવા વિષે

ક્ષત્રોરપિ ગુણા ગ્રાહ્યા ગુનેસ્ત્યાજ્યાસ્તુ દુર્ગુણાઃ ।

દેશકાલાનુરોધેન વર્તિતવ્યં સદા દુર્વૈઃ ॥૪૨૭॥

બુદ્ધિમાન માણસોએ શત્રુના પણ ગુણો અવશ્ય
ગ્રહણ કરવા પરંતુ ગુરૂનામાં જો દુર્ગુણ રહ્યા હોય તો
તેનો અવશ્ય ત્યાગજ કરવો અને દેશ કાળને અનુસરીનેજ
ચાલવું. ૪૨૭

ઉદ્યોગી માણુમજ વિદ્વાન્ કહેવાય છે.

“ ઉપજાતિ ”

શાસ્ત્રાણ્યધીત્યાપિ ભવંતિ મૂર્ત્વાઃ

યસ્તુ ક્રિયાવાન્ પુરુષઃ સ વિદ્વાન્ ।

સુચિંતિતં ચૌષધમાતુરાણાં

ન નામમાત્રેણ કરોત્યરોગમ્ ॥૪૨૮॥ (વિ. જ.)

શાસ્ત્ર ભણ્યા છતાં પણ જે ઉદ્યોગ રહિત છે તે મૂર્ખ ગણાય છે અને જે ઉદ્યમી છે તેનેજ વિદ્વાન્ કહેવાય છે. કારણકે જેમ વારંવાર ચિંતન કરાયલું ઔષધ નામ દેવાથી રોગીએને આરોગ્ય કરતું નથી પણ તે આધાથીજ નિરોગી થવાય છે ૪૨૮

કેાની હાંસી થાય છે.

અપિ જ્ઞાત્રેષુ કુશલા લોકાચારવિવર્જિતાઃ ।

સર્વે તે હાસ્યતાં યાન્તિ યથા મૂર્ત્વાઃ સુશોભિતાઃ ॥૪૨૯

(વિ. જ.)

ઘણા જ્ઞાત્રોમા કુશળ હોય તો પણ જે લોકાચારથી રહિત હોય તો તે સઘળાની સાથે શોભાયમાન મૂર્ખાની પેઠે, હાંસી થાય છે. ૪૨૯

સજ્જન પુરૂષ જોવાથી આનંદ પામે છે.

किं मधुना किं विधुना किं सुधया किं च वसुधयाखिलया ।

यदि हृदयहारिचरितः पुरुषः पुनरेति नयनयोरयनम् ॥

(સુ. સ. પ્ર.) ૪૩૦

હૃદયને હરણ કરે તેવાં ચરિત્ર વાળો ઉત્તમ પુરૂષ ફરીથી નેત્ર સ્થાનમાં (જોવામાં) આવે તો, મધ, ચંદ્ર, અમૃત અને બધી પૃથ્વીનું શું કામ છે? કારણકે સજ્જન તો આ વસ્તુઓ કરતાં પણ અધિક આનંદ આપે છે. ૪૩૦

સજ્જનનું હૃદય કેવું છે ?

“રથોદ્ધતાવૃત્તમ્”

“રાત્રરાધિહરથોદ્ધતાલગૌ.”

ગણ-૨, ન, ૨, લ યતિ-પાઠે.

सज्जनस्य हृदयं नवनीतं यद्वदन्ति कवयस्तदलीकम् ।

अन्यदेहविलसत्परितापात्सज्जनो द्रवति नो नवनीतम् ॥૪૩૧

કવિઓ સજ્જનના હૃદયને માખણની ઉપમા આપે છે તે ખરેખર ખોટું છે. કારણ કે જ્યારે ખીજના હૃદયમાં થતી પીડાથી સજ્જનને પરિતાપ થાય છે તેથી તે પીગળી જાય છે. તેવી રીતે માખણ પીગળતું નથી. ૪૩૧

લક્ષ્મી આવા પુરૂષનું ઘર કદી પણ છોડતી નથી.

“શાર્દૂલ.”

યજ્ઞાભ્યાગતદાનમાનચરણપ્રક્ષાલનં ભોજનં
સત્સેવા પિતૃદેવતાર્ચનવિધિઃ સત્યં ગવાં પાલનમ્ ।
ધાન્યાનામપિ સંગ્રહો ન કલહશ્ચિત્તાનુરૂપા પ્રિયા
દૃષ્ટા પ્રાહ હરિં વસામિ કમલા તસ્મિન્ ગૃહે નિશ્ચલા
(વિ. લ. સંવાદ) ॥૪૩૨॥

શ્રી વિષ્ણુને લક્ષ્મીએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે જેના ઘરમાં અતિથિને દાન, માન, ચરણનું પ્રક્ષાલન અને ભોજન અપાય છે, સંત મહાત્માઓની સેવા કરાય છે, પિતૃ અને દેવતાઓનું અચન થયાં કરે છે, સત્ય પળાય છે, અને ગાયનું પાલન થાય છે ધાન્યનો સંગ્રહ કરાય છે કોઈપણ વખત કલેશ થતો નથી અને પોતાના ચિત્તને અનુકૂળ પોતાની જો છે તેના ઘરમાં હું નિશ્ચય થઈને રહું છું. ૪૩૨

લક્ષ્મીએ બ્રાહ્મણનું ઘર કેમ છોડ્યું ? તેનું કારણ

“ સ્તગૂધરાવૃત્તમ્ ”

પીનોઽગસ્ત્યેન તાતશ્ચરણતલહતો વલ્લભોઽન્યેન રોષા
દાવાલ્યાદિપ્રવયૈઃ સ્વવદનવિવરે ધારિતા વૈરિણી મે ।

મેઈ મે હૈદયન્તિ પ્રતિદિવસમુપાકાન્તયૂજાનિચિર્ષ
તસ્માત્તિવન્ના સદાઈ દ્વિજકુલસદનં નાય ? નિત્યં ત્યજામિ ॥
(સુ.) ૪૩૩॥

હાશ્વેરી-અમરુત મુનિ મારા પિતા અમુદ્રને પી ગયા,
ભૃગુરૂપિએ કોપથી મારા પતિને લાત મારી, એ સિવાય
ખીલું બ્રાહ્મણો બાળપણથી મારી દુશ્મન સરસ્વતીને હંમેશાં
પોતાના મુખે રૂપી મુકામાં રાખી મુકે છે, હરદોશ અંકરની
પૂજા કરવાને માટે માફ કરે એ કમળ તેને છેદે છે. તેથી
હે નાય ? ખેદ પામીને હંમેશાં બ્રાહ્મણના કુળનો (ધરનો)
હું ત્યાગ કરું છું ૪૩૩

પૈસાનો રોગ શું શું કરે છે ?

વધિરયતિ કર્ણવિવરં વાચં મૂકયતિ નયનમગ્નયતિ ।
વિકૃતયતિ ગાત્રયષ્ટિં સંપદ્રોગોડયમઙ્ગુતો રાજન્ ॥૪૩૪॥

હે સજ્જ પૈસાનો રોગ એવો અદ્ભુત છે કે, કાનના
છિદ્રને બહેરા કરી દે છે વાણિને મુંગી બનાવી દે છે,
આંખને આંધળી બનાવી દે છે. અને શરીરની લાકડીને
વિકારમય બનાવે છે અર્થાત્ પૈસાદાર માણસ કોઈનું
સાંભળતો નથી બોલતો નથી, દેખતો નથી અને સાચી
છતીએ આજ્ઞાની અનેક ચેષ્ટાઓ કરે છે. ૪૩૪

શ્રીમાન્મર્મર્મા છડેલાનો આશ્રય કરી કરવો નહિ.

“શશિવદના”

અણુ-ન, ય. યતિ-પાદે.

વરમસિધારા તરુતલવાસો વરમિહ મિસા વરમુપવાસા ।
વરમપિ ઘોરે નરકે પતનં ન ચ ધનગર્વિતર્વાંધવ સ્વરણમ્ ॥

(સુ.) ૪૩૫

તરવારની ધાર સારી, ઝાડ નીચે વસવું સાડું, બીજા
માંગીને જમવું સાડું ઉપવાસ કરવો સારો. અને નરકે
પડવું સાડું પણ પૈસાથી છડેલા બાંધવને શરણે જવું સાડું
નહિ. ૪૩૫

અમદાનની શ્રેષ્ઠતા.

“માલિની”

તુરગશતસહસ્રં મોગજાવાં ચ લક્ષં

કનકરજવપાત્રં મેદિનીં સાગરાન્તામ્ ।

વિમલકુલવધૂનાં કોટિકન્યાશ્ચ દયા

અહિ નહિ સમમેતૈરજ્ઞદાનં પ્રધાનમ્ ॥૪૩૬॥ (સુ.)

હજારો ઘોડાઓનું દાન કરો, લાખો હાથીઓ કે
આશ્વોના દાન કરો, સોના રૂપાનાં પાત્રોના દાન કરો, સુન્દર
પર્યંત તમામ પૃથ્વીના દાન આપો અને પવિત્ર કુળમાંથી

તથા કંદોડોં કન્યાઓનાં હાન કરો પરંતુ સર્વ હાનમાં એક
અન્ન હાનની તુલ્ય કોઈપણ હાન થતું નથી. ૪૩૬

અયં નિજઃ પરો વેતિ ગણના લઘુવેતસાં ।

ઉદારચરિતાનાં હિ વસુધૈવ કુટુંબકમ્ ॥૪૩૭॥

આ પોતાનો અને પારકો એવી ગણના હલકા મનવાળા
પુરૂષો કરે છે, પણ જે ઉદાર ચરિત્રવાળા છે તેને તેા
બધીજ પૃથ્વી પોતાનુ કુટુંબજ છે ૪૩૭

કૃપણુનું ધન મેળવી શકાય નહિ

“પૃથ્વીવૃત્તમ્”

“જસૌ જસયલા વસુગ્રહયતિશ્ચ પૃથ્વીગુરુ”

ગણુ-જ, સ, જ, સ, ય, લ, ગ, ગુ. યતિ-૮, ૯.

અયશ્વળકચર્વણં ફલિફણામણેઃ કર્ષણં

કરેણ ગિરિતોલનં જલનિયેઃ પદા લંઘનમ્ ।

પ્રસૂપ્તહરિબોધનં નિશિતસ્વપ્નસંસ્પર્શનં

કદાચિદસ્થિલં ભવેન્ન ચ સ્થાઢ્ઢનસ્યાર્જનમ્ ॥૪૩૮॥

લોહાના ચણા ચવાય, સાપની ફેણનો મળી ખેંચી
શકાય, હાથવડે પર્વત તોળાય, પગથી સમુદ્ર ઓળંગી
શકાય. મુતેલાં બિહુને જગાડી શકાય, તિક્ષણ તરવાર (ખર્જી)
ને અડકી શકાય એ બધુ કરી શકાય પરંતુ કૃપણુની (શઠની)
પાસેથી ધન કદી પણ મેળવી શકાય નહિ. ૪૩૮

ધનની ધાથના નિધનની (મરણની) ઘરાબર છે.

“શિશ્વરિણી”

ક ગન્તાસિ ભ્રાતઃ કૃતવસતયો યત્ર ધનિનઃ

કિમર્થં પ્રાણાનાં સ્થિતિમનુવિધાતું કથમપિ ।

ધનૈર્યાશ્ચાલબ્ધેર્નનુ પરિભવોઽભ્યર્થનફલં

નિકારોઽગ્રે પશ્ચાદ્ધનમદ્દહ મોસ્તદ્ધિ નિધનમ્ ॥૪૩૯॥

(સુ.)

“હે ભાઈ તું કયાં જશે ? ”જ્યાં ધનવાનો વસે છે ત્યાં “શા માટે” માંડમાંડ મારા પ્રાણની સ્થિતિ કરવાને,” “માંગીને ક્ષેણવેલા ધનથી તારો પરાભવ નહિ થાય કે ?” માંગવાનું ક્ષણ પહેલેથી તિરસ્કાર (નિકાર) અને પછી ધન શબ્દની આગળ નિ આવે ત્યારેતો નિધન (મરણ) થાય, અર્થાત્ માંગવું તે મરણની ઘરાબર ગણાય છે. ૪૩૯

પરોપકારની શ્રેષ્ઠતા

પરોપકારઃ કર્તવ્યઃ પ્રાણૈરપિ ધનૈરપિ ।

પરોપકારજં પુણ્યં ન સ્યાત્ ક્રતુશૈતૈરપિ ॥૪૪૦॥

પ્રાણ તથા ધન વડે પરોપકાર કરવો. સેંકડો ચક્ષુ કરવાથી પણ પરોપકારના જેવું પુન્ય થતું નથી. ૪૪૦

સંતપુરૂષો હંમેશાં પરોપકારજી કરે છે

“ઉદ્ધર્ષિણી”

પદ્માકરં દિનકરો વિકચં કરોતિ

ચંદ્રો વિકાસયતિ કૈરવચક્રવાલમ્ ।

નાભ્યર્થિતો જલધરોઽપિ જલં દદાતિ

સન્તઃ સ્વયં પરહિતેષુ કૃતાભિયોગાઃ ॥૪૪૧॥

સરોવરમાં ઉગેલા કમળોને સૂર્ય વિકાસિત કરે છે.
ચંદ્રમાં પોયણના સમૂહને પ્રપ્રુલ્લિત કરે છે, મેઘ પ્રાર્થના
કર્યા વિના જળ આપે છે, તેથી સત પુરૂષો પોતેજ પર
હિતમાં તત્પર રહે છે ૪૪૧

સંતોષમાં સઘળું સુખ છે.

“શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્”

મૃત્યુર્માઞ્ચતિ મૃદ્ધિં શશ્વદુરગી ઘોરા જરા રુપિણી

ત્વામેષા ગ્રસ્તે પરિગ્રહમયૈર્ગૃધ્રૈર્જગદ્રસ્યતે ।

ધૃત્વા બોધજલૈરબોધબહુલં તલ્લોભજન્યં રજઃ

સંતોષામૃતસાગરાંભસિ ચિરં મગ્નઃ સુખં સ્થાસ્યતિ ॥૪૪૨

(સુ.)

હે ‘શુવાત્મન્’ ! તારા માથા પર મૃત્યુ મઢ કરીને
ટાંપી રહેલું છે. જરા (વૃદ્ધા) રૂપી ભયંકર સાપણ તને

ગળતી જાય છે અને પરિશદ્ ૩૫ી ગીધડાઓથી આ તમામ જગત્ ગળાય છે તેથી બોધરૂપ જળથી અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા હોભ રજનો નાશ કરી સતોષમય અમૃત સાગરમાં તું મગ્ન થઈશ તો તું સુખથી રહી શકશે. ૪૪૨

अनुगंतुं सतां वर्त्म कृत्स्नं यदि न शक्यते ।

स्वल्पमप्यनुगंतव्यं मार्गस्थो नावसीदति ॥૪૪૩॥

હરરોજ સંતપુરૂષો જે માર્ગે જાય તે માર્ગેજ જવું જો તેમ ન થાય તો થોડો ઘણો પણ તે માર્ગ પકડવો જેથી હુ ખી થવાય નહિ. ૪૪૩

उच्छिष्टाद्विથી અપવિત્ર વસ્તુ પાણુ વધારે પવિત્ર છે.

उच्छिष्टं शिवनिर्माल्यं वमनं शक्पर्दम् ।

काकविष्टासमुत्पन्नः पञ्चेऽतिपवित्रकाः ॥૪૪૪॥

(૧) ખાતા ખાતા વધેલું (છાહેલું). (૨) શિવ નિર્માલ્ય, (૩) ઉલટી કરી નાખેલું. (૪) પ્રેતજન વચ્ચે, (૫) કાગડાની વિષ્ટાથી ઉત્પન્ન થયેલું, એટલા પાંચ પદાર્થો ઘણાજ પવિત્ર છે. તે કયા ? ૪૪૪

જવાબ-(૧) દૂધ પ્રથમ વાછરડું ધાવે છે ત્યારેજ આવું દૂધ આપે છે માટે વાછરડાને પીતાં ખાકી રહેલું તે એકું દૂધ (૨) અંબાજળ-મહાદેવના માથે પ્રદ ચઢેલી બાજી

હોવાથી તે શિવ નિર્માલ્ય છે, છતાં પણ તે પવિત્ર ગણાય છે. (૩) મધ-મધમાખી પુષ્પોમાંથી રસ ચૂસી લાવી તેને ઉલટી દ્વારા મધપુટો બનાવે છે તે મધ પણ પવિત્ર ગણાય છે. (૪) પીતાંબર-રેશમના કીડાને પ્રથમ ઉના પાણીમાં ઉકાળીને તેને મારી નાંખી તેના નિર્જીવ કોકડામાંથી રેશમ લઈ તેનું પીતાંબર વણાય છે તે પણ પવિત્ર ગણાય છે. (૫) પીપળો-પીપળાના મૂળમાં કાગડાની વિષ્કા પુરાય છે. ત્યારેજ તે ઉગે છે માટે તે પણ પવિત્ર છે. ૪૪૪

કલિ કૌતુક વર્ણન

“ ઉપજાતિ ”

સીદન્તિ સન્તો વિલસંત્યસંતઃ

પુત્રા ધ્રિયન્તે જનકશ્રિરાયુઃ ।

પરેષુ મૈત્રી સ્વજનેષુ વૈરં

પદ્યન્તુ લોકાઃ કલિકૌતુકાનિ ॥૪૪૫॥

હે દોડો ? કલિયુગના કૌતુકો આ પ્રમાણે છે, સત્પુરુષો દુઃખી થાય છે, નહારા પુરુષો વિલાસ લોગવે છે, પુત્રો મરે છે અને પિતા દીર્ઘ આયુષ્ય લોગવે છે, મારકાઓમાં મિત્રતા થાય છે અને સ્વભન સાથે વૈર જાણાય છે. ૪૪૫

કલિ માહમા

“શાર્દૂલવિક્રીદિતમ્”

વિદ્વત્તા વસુધાતલે વિગલિતા પાંડિત્યધર્મો ગતઃ
 શ્રોતૃણાં હૃદયેષ્વબુદ્ધિરધિકા જ્ઞાનં ગતં ચારણે ।
 ગાથાગીતવિનોદવાક્યરચનાયુત્તયા જગદ્રજિતં
 જ્યોતિર્વૈદ્યકશાસ્ત્રસારમશ્વિલં ક્ષુદ્રેષુ જાતં કલૌ ॥૪૪૬

વિદ્વત્તા પૃથ્વીની તળીયે ચાલી ગઈ, પાંડિત સંબંધી
 ધર્મ પણ ચાલ્યો ગયો, સાંભળનારાઓની બુદ્ધિ જડ થઈ
 ગઈ જ્ઞાન બધું ચારણુમા ચાલ્યું ગયું, ગાથા ગીત હાસ્ય
 વગેરે વાક્યની રચના યુક્તિઓથી જગત્ રાજ થવા લાગ્યું
 સમગ્ર જ્ઞેતૃણ, વૈદ્ય અને શાસ્ત્રનો સાર આ કલિકાળમાં
 નીચ માણસોમાં ચાલ્યો ગયો. ૪૪૬

દાડીયામાં સચ્ચાર્ધ નથી.

મદ્યપસ્ય કુતઃ સત્યં દયા માંસાશિનઃ કથમ્ ।

કામિનશ્ચ કુતો વિદ્યા નિર્ધનસ્ય કુતઃ સુત્વમ્ ॥૪૪૭

મદ્યપાન કરનારમાં સત્યતા ક્યાંથી હોય ! માંસ ભક્ષણ
 કરનારામાં દયા ક્યાંથી હોય ! કામી પુરુષમાં વિદ્યા ક્યાંથી
 હોય અને નિર્ધનને સુખ ક્યાંથી હોય ! ૪૪૭

મઘપાન કરનારની હાલત.

“શાલિની”

“શાલિન્યુક્તા ઘૌ તગૌ ગોઙિગ્લોકે.”

ગણ્ય-મ, ત, ત, શુ, શુ ચતિ-૪, ૭.

ચિત્તે શ્રાંતિર્જાયતે મઘપાનાત્

શ્રાન્તે ચિત્તે પાપચર્યામુપૈતિ ।

પાપં કૃત્વા દુર્ગતિં યાન્તિ મૂઢાં

સ્તસ્માન્મઘં નૈવ પેયં ન પેયમ્ ॥૪૪૮॥

મઘપાન કર્યાથી ચિત્તમા જાતિ પેદા થાય છે, અને ચિત્તમા જાતિ થવાથી તે પાપ આચરણ કરે છે, અને પાપ કરીને મૂર્ખાઓ નહારી ગતિમા (નરકમા) પડે છે. માટે મઘિપાન કદી પણ કરવું નહિ. ૪૪૮

દૈવની ગતિ ઘણી વિચિત્ર છે.

અઘટિતઘટિતં ઘટ્યતિ હુઘટિતઘટિતાનિ દુર્ધટીકુસ્તે ।

વિધિરેવ તાનિ ઘટ્યતિ યાનિ પુમાનેવ ચિંતયતિ ॥૪૪૯॥

દૈવ, જે અઘટિત છે તેને ઘટાવે છે, જે સારી રીતે ઘટિત છે તેને વિઘટિત (બુદ્ધા) કરે છે, અને જેને માણસો ચિંતવન કરતા નથી તેને પણ તે ઘટાવે છે, અર્થાત્ બોદી કે છે. ૪૪૯

આશાવાદીનું કથન

“સમુદ્રરાટ્તમ”

લજ્જે ત્વં મજ્જ સિંધૌ ગિરિવરશિખરે ત્વં ચ તિષ્ઠ પ્રતિષ્ઠે
 શાંતે પ્રાંતે દિશાન્તે કુરુ વસતિમહો ગર્વં સર્વો ભવાશુ ।
 તેજઃ પાતાલમૂલં ભજ ભુવિ ભગવન્માન માનામ તેઽસ્તુ
 પ્રેમ્ણૈકામાશ્રયન્તીં સતતમદ્દયિમાં તૂર્ણમાશાં શ્રયિષ્યે ॥૪૫૦

ઓ લજ્જા! “તુ સમુદ્રમા ડૂબીજા” હે પ્રતિષ્ઠા!
 “તુ પર્વતની ટોચ પર ચાલીજા” હે શાંતિ! “તુ દિશાઓના
 અંતમા નિવાસ કર” ઓ ગર્વ! “તુ જલ્દી અલ્પ થઈજા.”

હે તેજ! “તુ પાતાલ મૂળમા પેસીજા” હે ભગવાન
 માન! “આ પૃથ્વીમા તારૂં નામ પણ રહે નહિ” કારણકે
 હવે તો હું એક પ્રેમનો આશ્રય કરનારી આશાને શરણે જઈશ.
 દુઃખ પામતાં છતાં પણ મન વિષયને છોડતું નથી.

“વસંતતિલકા”

ભિક્ષાગ્નનં તદપિ નીરસમેકવારં

સ્યયા ચ મૂઃ પરિજનો નિજદેહમાત્રમ્ ।

વસ્ત્રં ચ જીર્ણશતસ્વંદમયી ચ કંથા

હા હા તથાપિ વિષયાન્ન જહાતિ ચેતઃ ॥૪૫૧॥

ભિક્ષાનું ભોજન છે, તે પણ વળી રસકસ વિનાનું
 એકજવાર મળે છે, પૃથ્વીપર શયન છે, પોતાનો કેહ માત્ર

સેવકજન છે, અને જુની સો થીંગડાવાળી ફાટીટુટી ગોઢડી છે. આવી સામગ્રી છતાં પણ આ હઠીલું મન વિષયોને છોડતું નથી ? એ કેટલી ખેંદની વાત । ૪૫૧

મહાત્માઓના વચન ઔષધ જેવાં છે.

અનવરતપરોપકરણવ્યગ્રીભવદમલચેતસાં મહતામ ।

આપાતકાટવાનિ સ્ફુરન્તિ વચનાનિ મેષજાનીવ ॥૪૫૨

(સુ. સ. પ્ર.)

હું મેશા પરમાર્થ કરવામા નિર્મળ ચિત્ત વ્યગ્ર થયેલાં છે એવા મહાત્માઓના વચનો ઔષધની પેઠે પહેલાતો કડવાં લાગે છે પરંતુ પરિણામે ઘણાજ સારા છે. ૪૫૨

સોચ અને સજ્જન દુર્જનની સરખામણી.

અનુકુલ્તઃ સ્વલસુજનાવગ્નિમપાશ્ચાત્યભાગયોઃ સૂચ્યાઃ ।

વિદધાતિ રન્ધ્રમેકો ગુણવાનન્યસ્તુ પિદધાતિ ॥૪૫૩॥

દુર્જન અને સજ્જન સોચની અભિ અને નાકાના ભાગ જેવા છે તેમાં અભિનો ભાગ દુર્જન પ્રથમ છિદ્ર પાડે છે અને ખીંચે ગુણવાન વિદ્યાદિ ગુણવાળો (પક્ષે દોરાવાળો) છે તે તેને ઢાકી દે છે દુર્જને પાડેલા છિદ્રને સુજન ઢાકી દે છે જેમ સોચની અભિથી પાડેલું છિદ્ર દોરાવાળો નાકાનો ભાગ સીવી લે છે તેમ ૪૫૩

સજ્જનોનું વચન કદી ફરે નહિ.

“માલિનિ”

उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभागे
प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति बन्धिः ।
विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायां
न भवति पुनरुक्तं भाषितं सज्जनानाम् ॥४५४॥

કદિ સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે, કદાચ મેરુ પર્વત
પોતાના સ્થાનથી ચલાયમાન થાય, અને ઠંડો થઈ બંધ,
પર્વતના અગ્રભાગની શિલાપર કમળ પ્રપુલ્લિત થાય છતાં
પણ સજ્જન પુરુષોના બોલેલા બોલ કદીપણ ફરતા નથી.

પ્રાણાંતે પણ ઉત્તમોનો સ્વભાવ બદલાતો નથી

“મંદાક્રાન્તાવૃત્તમ્”

घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चंदनं चारुगंधं
छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवेक्षुकाण्डम् ।
दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः कांचनं कांतवर्णं
न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानां ॥४५५॥

વારંવાર ઘુસડ ઘસવાથી સારી સુગંધી આપે છે,
ચોરીના સાંકાને જેમ જેમ છેદીયે તેમ તેમ સ્વાદ વિશેષ

આપે છે અને સોનાને જેમ જેમ તપાવીએ તેમ તેમ ચળકાટ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ જેઓ ઉત્તમ પુરૂષો છે તેઓ પ્રાણીને પણ પોતાની પ્રકૃતિ વિકારી કરતા નથી ૪૫૫

જાતિથી મોટાઓ, નીચપાસે મોતજ રાખે છે.

“ સ્વગૃધરા ”

वक्त्रे वल्गाप्रकर्षः समरभुवि तव प्राणारक्षापि दैवात्
स्वेच्छाचारो न चास्ते नहि भवति तथा भारवाहो नितान्तम् ।
इत्युक्तोऽश्वः स्वरेण प्रहसितवदनो मूक एवावतस्थे
तस्माज्जात्या महान्तोऽधमजनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ॥४५६॥

કોઈ એક ગધેડો ઘોડાને કહે છે કે હું ઘોડા ? તારે હરરોજ ભાર ઉપાડવો પડતો નથી છતાં પણ તારું મુખ લગામથી ખેંચાય છે રણભૂમિમાં તારા પ્રાણનો ખચાવ કૈંચિત્ દેવ યોગેજ થાય છે અને તારી મરણ મુજબ તારે આલવાનું થતું નથી. આ પ્રમાણે ઘોડાને કહેવાયું છતાં પણ ઘોડો હસતું મુખ રાખી મુગોજ રહેતાં જેમાં જેઓ જાતિથી મોટા છે. તેઓ નીચ લોકોની આગળ મૌનજ રાખીને રહે છે. ૪૫૬

બ્રહ્મ થનાશની બીજી કઈ ગતિ હોય ?

“સાર્દૂલવિક્રીડિતમ્”

મિત્રો ! માંસનિવેશનં કિમ્નુચિત્ કિં તેન મદ્યં વિના
મદ્યં ચાપિ તવ પ્રિયં પ્રિયમહો વારાંગનાભિઃ સહ ।
વેશ્યા દ્રવ્યરુચિઃ કૂતસ્તવ ધનં છૂતેન ચૌર્યેણ વા
ચૌર્યેન્નૂતપરિગ્રહોઽપિ ભવતો ભ્રષ્ટસ્ય કાઽન્યા ગતિ ॥૪૫૭

અથવા ઓ ભિખારી ! “મામનુ સેવન કરવું” શું
થોગ્ય છે ?” “હાં વગર તે માસ શું કામનું ?” અરે ?
“શુ તને હાં પછુ પ્રિય છે ?” આહા “તે તો વરંગનાઓની
સાથે મને પ્રિય છે” વૈશ્યાઓ તો ધનનેજ પ્રિય માને છે
તો “તારી પાસે ધન ક્યાંથી ?” ભુગાર રમી અથવા તો
ઢોઢનું ઘર ફાડીને ધન લાવું છું” ત્યારે શુ ભુગારી
અને ચોર પછુ છે ! અરેરે ? જેઓ બ્રહ્મ થયા છે તેની
બીજી શી ગતિ હોય ! ૪૫૭

રાજાનો માનિતોજ માન પામે છે.

जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितम् ।

नृपेणावमतो यस्तु स सर्वैरवमन्यते ॥૪૫૮॥

લોકો હંમેશાં રાજાએ માન આપેલા પુરૂષને પૂજે છે.
અને રાજા જેનું અપમાન કરે છે તે બધા તરફથી અપમાનને
પાત્ર બને છે. ૪૫૮

નઠારૌ પ્રધાન રાજ્યનો વિધાતક છે.

દુર્યોધનઃ સમર્થોઽપિ દુર્મત્રી પ્રલયં ગતઃ ।

રાજ્યમેકશ્વકારોચ્ચૈઃ સુમત્રી ચંદ્રગુપ્તકઃ ॥૪૫૯॥

આવે સમર્થ દુર્યોધન રાજા દુષ્ટ મત્રીને લીધે પોતે નાશ પામ્યો અને સારા પ્રધાનવાળો ચંદ્રગુપ્તરાજાએ ઉત્તમ રાજ્ય મેળવ્યું (કર્ચું) ૪૫૯

કેવા રાજા પર પ્રજા પ્રસન્ન રહે છે.

કર્મણા મનસા વાચા ચક્ષુષાપિ ચતુર્વિધમ્ ।

પ્રસાધયતિ લોકં યસ્તં લોકો નુ પ્રસીદતિ ॥૪૬૦॥

જે રાજા, કર્મ, મન, વાણિ અને આંખ એ ચાર પ્રકારે લોકોને ખુશ કરે છે. તેવા રાજા ઉપર પ્રજા પણ પ્રસન્ન રહે છે. ૪૬૦

આ જમાનામાં લોકોની હાલત

અદૃશૂલા જનપદાઃ શિવશૂલા દ્વિજાતયઃ ।

કામિન્યઃ કેન્દ્રશૂલિન્યઃ સંભવન્તિ કલાચિહ્ન ॥૪૬૧॥

(ભા. મા.)

આ યુગમાં શહેરો હોટલોથી ભરપૂર બેવામાં આવે છે. બ્રાહ્મણોને બેઠાએ છેએ તો વેદ ભગવાનને વેચવાળા નજરે પડે છે સ્ત્રીઓને બેઠાશુ' તો તેઓ પોતાનું પાત્રિ વ્રત્ય (આખરું) ને વેચનારી દેખાય છે. ૪૬૧

ભાષણુર્મા ચતુરપણું શાથી મળે છે ?

આત્મોદયઃ પરગ્લાનિર્દયં નીતિરિતીયની ।

તદ્દૂરીકૃત્ય કૃતિભિર્વાચસ્પત્યંમનાયતે ॥૪૬૨॥

પોતાનો ઉદય કરવો. અને શત્રુઓનો નાશ કરવો.
એ એજ નીતિ છે. એ જે નીતિને ધારણ કરનાર રાજાઓ
તેમજ સમર્થપુરૂષો વાચસ્પત્યને પામે છે અથવા બોલવામાં
ચતુર થય છે ૪૬૨

અધિકારી પ્રાદાણુ શું કરે છે ?

બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો બંધુર્નાધિકારે પ્રશસ્યતે ।

બ્રાહ્મણઃ સિદ્ધનપ્યર્થં કૃચ્છ્રેણાપિ ન ચચ્છતિ ॥૪૬૩॥

પ્રાદાણુ, ક્ષત્રીય અને બધુ એમને અધિકારી બનાવવા
નહિ. જે પ્રાદાણુને અધિકાર મળે તો તેને પોતાની પાસે ગમે
તેટલુ ધન છતાં કાઢવાને ઘણુજ કષ્ટ થય છે ૪૬૩

અધિકારી ક્ષત્રિય તથા બધુ શું કરે છે ?

નિયુક્ત ક્ષત્રિયો દ્રવ્યે સ્વક્લ્પે દર્શયતે ધ્રુવમ્ ।

સર્વસ્વં ગ્રસતે બંધુરાક્રમ્ય જ્ઞાતિભાવતઃ ॥૪૬૪॥

ક્ષત્રિયને જે દ્રવ્યનો અધિકારી બનાવ્યો હોય તો
તેની પાસે માંગનારને તે તરતજ તરવાર બતાવે છે. અને

અધિકારી અર્થુ થયુ રાત્રિના મહાભયથી ભયે કાન્યને
થયુ ગળી ભય છે. ૪૬૪

રાબાઓ પ્રભાનું પિતા તુલ્ય રક્ષણ કરવું.

તસ્કરેભ્યો નિયુક્તેભ્યઃ શત્રુભ્યો નૃપવણ્ણમાત્ ।

નૃપતિર્નિજલોભાન્વ પ્રજા રક્ષેત્ પિતૈવ હિ ॥૪૬૫॥

એ.ર લોકોથી, નિયુક્ત શત્રુઓથી, રાબાને વહાલા
માણસોથી (ઉપરી અધિકારીથી) અને પોતાના લોકોથી થયુ
રાબા પિતા તુલ્ય પ્રભાની રક્ષા કરે ૪૬૫

સુવર્ણ સુભાષણ કોણુ ધારણુ કરે છે !

સંસદિ તદેવ મૂષણમુપકારકમવસરે ધનં મુલ્યમ્ ।

સૂક્તં દધતિ સુવર્ણ કલ્યાણમનર્ઘ્યમિહ ધન્યાઃ ॥૪૬૬॥

સભામાં અ.ભૂષણ રૂપ, અવસરે ઉપકારક, મુખ્ય ધન
જેવાં મંગલકારી, અમૂલ્ય અને સુવર્ણરૂપ સુભાષિતને ધન્ય
પુરૂષજ ધારણુ કરે છે.

॥ શ્રી કૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥

જન્મોત્તરો બનાવવાનો ઉત્તમ ગ્રંથ

જાતક ચંદ્રિકા.

મૂળ શ્લોક, અન્ય, ઉપાલંબ તથા ગુજનતી

ભાષાનર સાથે.

કોઈની પણ મદદ વિના જન્મોત્તરો બનાવવી તથા

કળાદેશ જાણવાને માટે આ ગ્રંથ ધણેજ

ઉપયોગી છે.

કૌમર કૃત્ત હોઠ રૂપીયો.

માત્ર થોડીકજ નકલ બાકી છે. માટે તરત મગાવી લો.

મળવાનું ઠેકાણું—

શાસ્ત્રી ગંગાશંકર મંદ્યાશંકર

મહીવરપુરા દાલગીયાનો મહોલો-સુરત.

